

УДК: 94(560)

ПОХОДЖЕННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ЛЕННОЇ ТИМАРНОЇ СИСТЕМИ В ОСМАНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

АНДРІЙ ЖИВАЧІВСЬКИЙ,

магістрант Інституту історії і політології

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

На базі османських джерел та літератури з обраної проблематики автор подає огляд та аналіз проблеми виникнення, походження військово-ленної тимарної системи та її закріплення в Османській державі. Тимарна система давала можливість утримувати багаточисельну армію при скромних фінансових ресурсах і нерозвиненій фіскальній системі, оподатковувати всіх виробників і збирати податки повністю. Тимарна система - османська інституція, уведена на початку зростання могутності Османської держави, відіграла надзвичайно важливу, фундаментальну роль в історії існування державної формації, сприяла її розквіту; криза тимарної системи призвела до занепаду держави.

Ключові слова: тимар, тимариот, сипагі, лен, ікта, реайя, мюльк, бейлік, зеамет, акче, хас.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми вивчення тимарної системи обумовлюється тим, що система відіграла надзвичайно важливу, фундаментальну роль в історії існування Османської держави, сприяла її розквіту, а криза тимарної системи призвела до занепаду могутності держави. *Тимарно-ленна система* як частина ідентичності османів і як аналог подібних структур в інших країнах Сходу складалась поступово протягом кількох століть і законодавчо закріпилась у XV ст. За своїм змістом тимарна система (*тимар* - помістя з доходом 3-10 тис. *акче*, що надавалося турецьким воїнам-сипахіям для несення ними військової служби) давала можливість утримувати багаточисельну армію при скромних фінансових ресурсах і нерозвиненій фіскальній системі, для того щоб накласти на всіх виробників податки і збирати їх повністю. За цією системою кіннотник *сипагі* проживав у селі, яке було для нього джерелом прибутків, і йому було зручно збирати десятину, натуральні податки та врожай. Таким чином, вояк заступав місце збирача податків, на нього переходила відповідальність переводити натуральний податок у готівку. Ефективність такої системи довели надзвичайно швидко османські завоювання.

Огляд і аналіз досліджень, у яких започатковано дослідження проблеми. Доробок історіографії військово-ленної системи, використаний для написання роботи, надзвичайно обмежений. Це пояснюється тільки недавнім відновленням Україною незалежності й призулинням розвитку вітчизняного сходознавства в попередні десятиліття. Досліджуючи обрану проблему, автор спирався в основному на праці радянських дослідників В. Мустафчієвої, А. Твертінової, А. Міллера, М. Мейера, А. Новічева, С. Орешкової та ін. Окреме місце посідає праця найбільш авторитетного сучасного історика Османської держави професора Чиказь-

кого та Ангарського університетів Галілія Іналджика "Османська імперія: Класична доба (1300-1600)", яка вперше була видана ще в 1973 році англійською мовою (*The Ottoman Empire: The classical age, 1300-1600*). Інша вагома праця - "История Османского государства, общества и цивилизации" за редакцією Е. Іхсаноглу (2006). Щодо вивчення теми українськими дослідниками, то єдиною є праця Агатангела Кримського "Історія Туреччини", яка вперше вийшла ще в 1924 році. За період незалежності окреслена проблематика практично не розглядалася.

Важливими джерелами тієї епохи є султанські *канун-наме*, тобто законодавчі акти султанів, також *канун-наме* окремих *санджаків* та *еялетів*, аналізуючи які можна простежити розвиток і функціонування тимарної системи в досліджуваній період.

Серед джерельної бази слід виокремити соціально-політичні трактати початку XVII ст., авторами яких були визначні діячі Оттоманської Порти, зокрема Кочибей Гомюрджинський.

Працюючи над визначеною проблемою, автор поставив за **мету** здійснити комплексний аналіз походження і генези тимарної системи, передумов і причин її закріплення в Османській державі. Стаття є першою системною спробою розгляду наведеної проблематики й, безумовно, несе в собі наукову новизну, сприяючи розвитку українського сходознавства.

Виклад основного матеріалу. Питання походження тимару все ще не вирішене. Авторитетні дослідники проблематики приходять до протилежних висновків. Одні з них розпочинають історію військово-ленного землеволодіння від Шумеру, інші відносять його утворення до Сасанідської Персії VI ст., ще ряд авторів найбільший вплив османської інституції приписує Візантії. Наприклад, М. Белен вважає, що перші

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.

військово-ленні пожалування роздавались, починаючи від Нізам-уль-Мулька (1063-1092) - *візира* сельджуцького султана Алп Арслана (1063-1072). В. Гордлевський висуває думку, що тимарна система зазнала суттєвого впливу монголів, які, у свою чергу, зазнали впливу китайської інституції. П. Тішендорф розглядав цю систему як формацію, встановлену за перших халіфів, а саме від Османа (1299-1326). Сучасна турецька історіографія віддає перевагу тюркській традиції походження тимарної системи [29, с. 12].

Підтвердженням останньої думки є згадка про роздачу службових пожалувань - *ікта*. Цей вид земельно-володіння відомий на мусульманському Сході з VII ст. і в IX ст. перетворився на найбільш поширений варіант умовного володіння землею, наданого правителем країни тій чи іншій особі з умовою виконання визначеної, найчастіше військової, служби. На початковому етапі ікта нагадувала західноєвропейський бенефіцій, тому що надавалася тільки на момент служби [31, с. 52].

У X-XII ст. рівень умовності цих володінь помітно зменшився, а їхні розміри істотно збільшилися. Іктадари (інша назва - мукта) домоглися цілого ряду імунітетів, які звучували до мінімуму можливості втручання держави в питання використання земельних угідь і взаємовідносин іктадарів і селян, які обробляли землю в межах певного землеволодіння. Важко сказати, який тип ікта переважав у Конійському султанаті, оскільки відомі випадки переважання невеликих пожалувань (до двох сіл) і випадки передачі у володіння цілих адміністративних округів. Проте останні дарувались тим анатолійським емірам, які визнали верховенство Сельджуків, і тому така роздача є швидше винятком. До того ж конійські султани намагались доволі жорстко регламентувати відносини селян (*реайі*) з *іктадарами*, не дозволяючи останнім самовільно збільшувати рівень визискування землеробів. Про це свідчить практика перепису податного населення, яка часто застосовувалась сельджуками [21, с. 61].

Відомий сучасний дослідник історії Османської держави професор Мехмет Іпшірлі висловлює думку, що роздача офіційним службовцям державних земель проводилась ще до нашої ери. Практика жалування ікта була відома з перших років існування ісламу. В епоху встановлення мусульманської релігії пророк Мухамед проводив роздачі завойованих земель у якості ікта своїм сподвижникам (муджахідам), пізніше ця практика продовжилась за правління халіфа Омара (634-644). Ікта надавались як *мюльк*, тобто в повну власність, і на власників не накладався обов'язок утримувати воїнів (*джебелю*) і відправляти їх на війну; у цьому основна відмінність османського тимару від початкової практики ісламу.

У Візантії державна земля роздавалась військовим і світським особам, але в тих, хто її не обробляв, вона забиралась. Є серйозні відмінності візантійської системи роздачі земель від османської. Система тимарів в Османській імперії дуже схожа й навіть збігається із системою ікта, якою користувались Великі Сельджукіди в часи Нізам-уль-Мулька (1063-1092) і яку, у свою чергу, успадкували анатолійські сельджуки [24, с. 187].

Спільним моментом для більшості бейліків можна вважати появу ще в XIV ст. такої категорії службового землеволодіння, як тимар. Його характерною ознакою було пожалування на збір податків, як правило, із сільського населення за виконання визначеної, частіше за все військової служби. У цьому проявляється його схожість із класичним мусульманським середньовічним інститутом ікта. Але використання нового,

запозиченого у персів із фарсі терміна (який означав "милість, нагорода") для позначення умовного пожалування свідчить про те, що тимар мав певні відмінності від сельджуцького ікта, відображаючи специфіку умов, які існували в Анатолії в XIV-XV ст. [20, с. 45].

Тимар в Карамані мав схожі риси із класичним видом ікта в IX ст. Ці два інститути були не тільки земельними держаннями, але й правом на одержання доходу від праці землеробів. Оскільки держава визначала й розмір території, і кількість селянських наділів, із яких потрібно було збирати податки, і саму величину надходжень, то можна вважати, що основу ікта й караманського тимару складали відрахування від централізованої ренти, яку збирала держава. Проте тимар відрізнявся від ікта більш складним порядком одержання доходу.

В Егейських еміратах тимар нагадував візантійську пронію - земельне жалування за службу, яке одержало значне поширення у Візантії з XIII ст. До речі, саме слово "тимар" еквівалентне за значенням терміну "пронія", який, у свою чергу, є еквівалентним латинському слову "бенефіцій". Спираючись на свідчення, які збереглись, тимари в Західній Анатолії поділялися на вільні (*сербест*) і невільні (*сербестсіз*), залежно від того, як присвоювались надходження з податного населення. Вільні володіння, які передавались представниками влади на місцях, відрізнялись тим, що основні податки (за винятком джизьї) належали їхнім власникам. Держателі сербестсіз тимарів повинні були ділити окремі види зборів, а саме: штрафи за злочини й податки за тварин, з місцевими правителями [28, с. 22].

Як бачимо, система тимарів була поширена в анатолійських князівствах, які виникли після розпаду держави Сельджуків. Коли турки-османи захопили ці князівства, то більшість землевласників залишилися на своїх місцях. Так, для прикладу, ще за Орхана (1324-1360), після захоплення князівства Карасі (Баликесір), землі у феодалів не були конфісковані. Таку ж політику в ставленні до феодалів проводили й наступники Орхана. Мурад I (1360-1389), приєднавши до своїх володінь князівство Хамід, обмежився тільки заміною старих грамот (бератів) на право володіння тимаром новими. Коли місцеві феодали надавали допомогу туркам-османам у захопленні князівств, то від султана вони одержували в нагороду нові земельні ділянки як нові тимари [35, с. 21].

Отже, можна припустити, що система тимарів була спочатку встановлена турками-сельджуками, збереглася після монгольського завоювання, продовжувала існувати і в анатолійських князівствах, у тому числі в турків-османів.

Утворення тимару відносять до правління першого османського султана - Османа I (1299-1326). Сам Осман, будучи ленником іонійського султана, володів ікта біля Кара Хісар. І. Хамер, М. Белен і П. Тішендорф, посилаючись на свідчення Нешрі і Саадеддіна, указують, що саме Осман розпочав роздавати тимари: синові Орхану - свої володіння навколо Кара Хісар, своєму братові Гюндюзу - ще частину від того володіння, воєначальникам Конур Алп і Тургуд Алпу - Яр Гісарський і Аінегьоль, а землі навколо Бруси і Тапан-ілі - своїм воїнам [29, с. 13]. Він віддавав як умовні володіння захоплені у Візантії землі представникам племенної аристократії і воїнам, які відзначилися на полі бою і знаходились під його командуванням. У положенні про тимари, встановленому Османом після захоплення Караджакісара, говорилося: "Тимари, подаровані мною, не можуть забиратися в їхнього власника без

вагомих причин. У випадку смерті власника тимар переходить до його сина. Якщо син померлого - неповнолітній, то до моменту придатності його до військової служби в поході бере участь його слуга. Цю встановлену мною систему тимарів ніхто з моїх наступників не має права порушувати" [35, с. 21].

Сучасна історіографія, характеризуючи військово-ленну систему, відносить її створення на час правління Османа I (1299-1326). Кьопрюлю відображає, що традиція приписує Осману жалування на земельні володіння, а компетентний дослідник з дослідження тимару Ж. Дені додає, що сутність володіння за Османа не можна точно визначити. Так, для прикладу, у перевиданій хроніці Ходжі Хусейна XVII ст., яка базувалась на ранніх османських хроніках, вказано на те, що в основному пожалування від Османа одержували збройні люди. Дані роздачі відображені в "Розподіленні на села і міста". Володіння ж, одержані при розподілі, називались загальною "ікта", а інколи зустрічається назва "мюль ве мал". Зовсім очевидним є те, що після Османа все ще не було вироблено терміну на розподілення землі між представниками правлячої династії й не було уточнено права володіння землею [20, с. 49].

Тому, урахуваючи наведені факти, важко з pewnością сказати, що роздача землі за Османа називалась саме роздачею "тимару". Османське суспільство, яке тільки вступило на шлях феодалізації, стояло перед завданням створити власні феодальні інституції. Центральна влада в той час спиралась на феодальне ополчення. До того часу в новій державі все ще існувала система "удж", притаманна номадському суспільству. Отже, тимарна система не була прийнятна феодалам й утвердилась не одразу. Більш вірогідно, що Осман просто розділив серед своїх родичів і віддав їм в управління завойовані землі в Малій Азії - практика, поширена в Анатолійському бейліку, представник правлячої династії володів тією чи іншою областю й у випадку походу з'являвся зі своїм військом [22, с. 151].

Невиразні дані роздачі тимарів і за правління Орхана (1326-1359). І. Хамер зауважує, що й цей султан роздавав тимари й *зеамети*. У часи Орхана є згадки про роздачу ним земель за службу *кадіям* та іншим державним службовцям. Проте ті володіння не були тимарами, а службовими *вакфами*. Вони переходили від особи до особи й нерозривно пов'язані були з виконанням служби для султана. Орхан створив три нефеодальні військові корпуси, що свідчить про те, що він не займався організацією службового землеволодіння, яке б могло бути тимаром [35, с. 31].

Із правління Мурада I пов'язані значні завоювання на Балканах. У 1375 році султан видав закон, в одній із статей якого йшлося й про утвердження поділу на військові володіння - тимари й *зеамети*. З великою вірогідністю можна вказувати, що основні тези цього закону належать Хайреддіну Кара Халіль Чандарлі - першому візирю Девлет-і Аліє [40]. Відтоді розпочався поділ на військові лени. Великі ділянки - *хаси*, залишались у султана, який давав їх у держання синам, родичам, візірам. Власники *хасів* повинні були вносити частину своїх доходів у державну казну. Добрі плодючі землі часто повністю входили в *хаси* й залишались у руках султана. *Хасами* стали називати ті володіння, які приносили річний дохід не менше 100 тис. акче на рік [29, с. 22].

Середні ділянки - *зеамети* - надавались у володіння визначним державним діячам, знаті, військовій верхівці. Дохід *зеаметів* визначався в сумі не менше 20 тис. акче на рік. Найменшими умовними володіння-

ми були власне тимари, з доходом не більше, ніж 20 тис. акче.

З відомих джерел епохи Мурада I вже було відоме значення *сипагі* як військового угруповання. Наприклад, у *фірмані* Мурада I говорилося: "Поверніть нагороду і дарування сипагам". При описі Косівської битви 1389 року Нешрі згадує: "Сипагі, які їдять султанів хліб...". В описі військ є також згадки про сипагійські з'єднання [29, с. 25]. Тобто вже це джерело свідчить, що роздачі тимарів були не рідкістю й сипагі не були поодинокими держателями землі, про них вже можна говорити як про стан, адже діяли вже цілі сипагійські з'єднання.

За свідченнями Ашик-паші-заде, Мурад I уточнив право наслідування тимару, установивши його передачу тільки по чоловічій лінії. Проте це положення Мурада I не було введене в дію, оскільки його наступник на престолі Баєзід I знову підтвердив заборону успадкування тимару по жіночій лінії [35, с. 23].

У книзі "Кьонз-уль Куббет", яка була створена в часи правління Баєзіда I, записано про видання особливого наказу, який забороняв жалування тимарів дрібним чиновникам і секретарям султанського двору. У цій книзі подаються дані про надзвичайно жорстоку систему контролю діяльності субаши й сипагі. Якщо сипагі діяв проти волі султана, то його жорстоко карали (частіше за все вбивали) і позбавляли права володіння тимаром. Наприклад, Мурад I відібрав усі тимари учасників повстання шейха Бедреддіна. Система тимарів була затверджена законами й був створений спеціальний апарат для управління справами тимарів [31, с. 15]. У битві при Анкарі у війську султана Баєзіда були представлені сипагі з Анатолії і Румелії, які, на відміну від плеїнного ополчення, не зрадили султана й не перейшли на сторону Тамерлана [35, с. 13].

Боротьба між синами Баєзіда була не просто боротьбою за престол Османа. Це була боротьба різних соціальних прошарків і станів, одні з яких були захищені у феодалізації (потрібно відзначити, що цей термін уживається в радянській історіографії, а європейська історіографія заперечує це, вживаючи термін "латинізація" [29, с. 20]) держави (проте про остаточне оформлення османського феодального стану все ще не можна говорити), а інші, широкі народні маси виступали проти феодалізації. Тобто характер цієї міжособної боротьби був виразно соціальним [32, с. 105].

Претендент на престол принц Муса Челебі був підтриманий плеїнним ополченням, яке складалось як із мусульман, так і християн. Факт, що *кадіаскером* (головнокомандувачем) війська Муси був керівник народного руху проти правління Мехмеда I, доводить, що Муса намагався використати невдоволення низів проти феодалізації. Зі свого боку, Мехмед I, спираючись на сипагійство, яке зміцнювалось, і на землевласників анатолійських бейліків, вів безкомпромісну боротьбу проти плеїнного війська Муси й народного руху. Історична необхідність поставила османське суспільство на шлях феодалізації (латинізації) і зумовила поразку повстання Бедреддіна Сімаві та Бьорклюдже Мустафи. Закріплення тимару як інституції османського феодалізму пов'язане з перемогою Мехмеда I. З його правління пов'язане встановлення тимару як військово-ленної системи. Проте всупереч цьому історична література не відображає роль Мехмеда I в організації військового землеволодіння як визначальної [28, с. 20].

В історіографії утвердилась думка, що за правління Мурада II (1421- 1452) тимарна система набула

найбільшого розвитку. До 1431 року була проведена повна реєстрація на військові лени, тобто зроблені описи всіх землевласників, детально описано їхні ділянки. Характерно, що встановлення тимарного землеволодіння пов'язано з політичними подіями в Порті й не можна не відзначити велику роль соціальних факторів у встановленні військово-ленної тимарної системи. Проти зміцнення центральної влади виступали представники родоплеємної знаті, особливо відцентрові тенденції йшли від анатолійських бейліків. Остаточно ці виступи були придушені Мехмедом II, проте до того часу вони серйозно загрожували молодій державі. Ще й досі немає єдиної думки щодо причин тимчасового відсторонення Мурада II від влади (1444-1446), а потім його повернення на престол [44].

Мехмед II (1444-46, 1451-81) - османський правитель, із правлінням якого пов'язують остаточне встановлення тимарної системи, а найголовніше, - її узаконення в султанському канун-наме. Прізвище Фатіх (Завойовник) прийшло до нього не тільки завдяки захопленню Константинополя, а й завдяки численним перемогам над анатолійськими бейліками й над Каракоюнлу Узун Хасаном. Необхідно сказати, що перемога над племінною аристократією нелегко далася султану. Боротьба йшла з перемінним успіхом. Спадкова аристократія не хотіла відмовлятися від свого становища й мала свої претензії на управління Османською державою. Це був прошарок великих сановників - паші, візирі, великі землевласники. Боротьба Мехмеда II з анатолійською аристократією була надзвичайно жорстокою.

Зміна форми безумовного землеволодіння, тобто з мюльків і вакфів, які обумовлювали міць придворної знаті й спадкової землевласницької аристократії, на тимари - одна з найвагоміших причин встановлення тимару як основної форми військового землеволодіння. Політичний результат цього кроку - розгром залишків феодальної аристократії *бейліків* і встановлення міцної центральної влади з відсутністю відцентрових тенденцій. Провівши ревізію мюльків і вакфів, Мехмед II повернув державі понад 20 тисяч сіл і закіннутих угідь (мезраа) і роздав їх сипагі [9, с. 19]. Такі ж заходи були проведені, проте в менших розмірах, за правління султанів Селіма I Явуза (1512-1520) і Сулеймана I Кануні (1520-1566). Результату центральної влади досягла завдяки тому, що на шляху придушення відцентрових виступів вона сперлася на широкий прошарок дрібних військових ленників - сипагів. Обставина, що дала змогу Мехмеду II провести такий крок, свідчить про те, що сипагіство на середину XV століття вже достатньо зміцнилось і закріпило за собою одне з провідних місць у суспільній структурі імперії [41].

Кодифікація, розвиток й упорядкування османського тимарного права пов'язані, головним чином, із періодом правління султана Сулеймана I Кануні.

У ці роки захоплені землі були роздані як тимари й набули законного статусу. Відомий ряд редакцій канун-наме, які стосувались проблем здійснення тимарного права й були видані в епоху Сулеймана. У зв'язку з конфліктами, які виникали навколо функціонування системи тимарів, було видано чимало фірманів султана, адресованих бейлербеям і санджакбеям. Для зручного користування ці фірмани об'єднували в збірники [35, с. 35].

Висновки

1. Отже, нами з'ясовано, що виникнення військового лену сягає часів до нашої ери, традиція жалуван-

ня земель за несення військової служби здавна була притаманна тюркським народам, використовувалась першими мусульманами за пророка Мухамеда. Подібна традиція існувала у Візантійській імперії під назвою "пронія" та середньовічній мусульманській Персії, продовжувала використовуватись турками-сельджуками, не зникла після нашестя монголів, залишившись в анатолійських бейліках, і дійшла до турків-османів.

2. В Османській державі тимарна система пройшла довгий шлях розвитку, починаючи від Османа, зазнаючи змін за правління різних султанів, була узаконена за Мехмеда II Фатіха у його канун-наме й остаточно утвердилась за правління Сулеймана I Кануні.

Надалі дослідження походження тимару та тимарної системи вимагає поглиблення. Необхідно спертись на османські джерела того періоду, що, безперечно, допоможе більш ґрунтовно дослідити цю систему й остаточно встановити її походження та генезу.

СЛОВНИК

Акче - срібна монета, головна грошова одиниця в Оттоманській Порті.

Бейлербей - "бей над бейями", правитель бейлербейліка, найвищий ранг провінційного уряду.

Бейлік - округа чи князівство, кероване беєм.

Вакф (вакиф) - земля чи інші джерела прибутку, які після смерті заповідача передаються з побожною метою на добродійні справи.

Везір (візир) - міністр султана, член Дивану.

Вілаєт - округ, область.

Джебелю - озброєний панцирем воїн, якого приводив сипагі-державець тимару.

Джизья - подушний податок, який стягувався в ісламських державах з дорослих вільних немусульман-чоловіків. Уперше виплати джизьї почалися в епоху мединської держави (в основному цей податок стягувався тоді з аравійських євреїв). Цей вид оподаткування обґрунтовувався наступною фразою з Корану (9:29): "Вступайте у бій з тими з людей Писання, які не вірують ані в Аллаха, ані в Останній день, які не вважають забороненим те, що заборонили Аллах та Його Посланець, які не сповідують істинну релігію, доки вони не почнуть власноручно сплачувати данину, залишаючись приниженими".

Зеамет - військовий лен із щорічним прибутком від 20 тис. до 100 тис. акче.

Кадіаскер - верховний суддя, який стояв над кадіями провінцій.

Канун-наме - кодекс законів; збірка султанських законодавчих актів, що не стосувалися шаріату.

Мезреа (мезрао) - орні угіддя розташовані поблизу села і записані в дохід тимара чи зеамета.

Мюль-наме - дарственная грамота на володіння землею на правах повної власності.

Паша - вищий феодальний титул, присвоювався як військовим так і світським чиновникам, таким як візир, бейлербей, санджак-бей. Титул паші мав 3 ступені, кожен із яких присвоювався за особливий знак достоїнства - один, два і три бунчуки.

Пронія - військовий лен у Візантії, прототип тимару.

Райят (реая, райєт) - феодально-залежний, прикріплений до землі феодала селянин, зобов'язаний виконувати багаточисельні повинності і платити податки на користь держателя землі і військові податки на користь казни.

Санджак-бей (санджакбей) - правитель військово-адміністративної одиниці, що відповідає округу (санджак); правитель санджака був начальником його збройних сил.

Сипагі (сипахи) - "кіннотник" - воїни двох категорій феодального війська Османської держави. 1) улуфелі сипагі - сипагі з жалуванням, воїни придворного кавалерійського війська; 2) тимари сипагі - воїни кавалерійського феодаль-

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.

ного ополчення, володарі ленів (зеамети, тимари) і у відповідності від доходів із цих ленів, зобов'язані були виходити в похід і виставляти визначену кількість вершників - джебелю і гулямів. Володарі дрібних тимарів самі йшли в похід в якості джебелю.

Субаши - чиновник, який виконував обов'язки начальника поліції в містах, в тимарі - один із представників військово-адміністративної влади в санджаку.

Тимар - військовий лен, за рахунок доходу якого, його володар повинен був виходити в похід.

Фірман (указ) (також: ферман) - указ шахів Ірану, султанів Османської держави, інших правителів країн Близького та Середнього Сходу.

Хас - володіння султана, принца крові, бейлербея, санджакбея, що приносило річний прибуток більше 100 тис. акче.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

І. Джерела

1. Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 81-89.
2. Законоположение вилайета Караман // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 56-60.
3. Законоположение Ливы Айдын // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 44-55.
4. Законоположение Ливы Мосул // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 63-69.
5. Законоположение Ливы Охри (Охрида) // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 91.
6. Законоположение Ливы Худавенгияр // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 38-43.
7. Закон о сипахи вилайета Рум // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 61.
8. "Канун-наме" Мехмеда II Фатиха о военно-административной и гражданской бюрократии османской империи в XV в. ; [пер. Р. И. Керим-заде] // Османская империя: Государственная власть и социально-политическая структура : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. - С. 81-96.
9. Книга законов султана Мехмеда II Фатиха // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 17-21.
10. Книга законов султана Селима I. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1969. - С. 145.
11. Книга законов султана Сулеймана Кануни // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 22-37.
12. "Книга об Асафе" везира Лютфи-паши (извлечения) // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 128-130.
13. Новые турецкие документы XVI в. Из рукописных коллекций Ленинграда, Будапешта и Берлина ; [пер. А. С. Твертинова] // Письменные памятники Востока. - М., 1972. - С. 102.
14. Образцы описи тимарных владений из подробного реестра земель области Арванид (Албания) 835 (1432) г. // Хрестоматия по истории средних веков : в 3-х т. / [под ред. ак. С. Д. Сказкина]. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - Т. 2.
15. Подробный реестр санджака Арванид // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 131-157.
16. Тезкере на выдану тимара Мехмеду Ильясю Гёрюдже // Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. : документы и материалы. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - С. 165-166.

17. Указ султана Мехмеда II кадию Бурсы (1432 г.) // Хрестоматия по истории средних веков : в 3-х т. / [под ред. ак. С. Д. Сказкина]. - М. : Изд-во Восточной литературы, 1963. - Т. 2. - С. 132-134.

II. Монографії і статті

18. Гасратян М. А. Манвел. Краткая история Турции / М. А. Гасратян. - М. : Наука, 1983. - 290 с.
19. Гасратян М. А. Очерки истории Турции / М. А. Гасратян, Ю. Л. Орешкова. - М. : Наука, 1983. - 256 с.
20. Градева Р. О некоторых проблемах формирования османской системы управления (XIV - нач. XVI в.) / Р. Градева // Османская империя: Государственная власть и социально-политическая структура : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. - С. 40-63.
21. Еремеев Д. Е. История Турции в средние века и в новое время / Д. Е. Еремеев, М. С. Мейер. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1992. - 283 с.
22. Еремеев Д. Е. История на Турцие / Д. Е. Еремеев, М. С. Мейер. - София : Издателска куца "Петър Берон", 1998. - 265 с.
23. Иналджик Г. Османська імперія: Класична доба (1300-1600) / Г. Иналджик. - К. : Критика, 1998. - 287 с.
24. История Османского государства, общества и цивилизации : в 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу ; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры (IRCICA) ; пер. В. Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера]. - М. : Восточная литература, 2006. - Т. 1. - 602 с.
25. История Османского государства, общества и цивилизации : в 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу ; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры (IRCICA) ; пер. В. Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера]. - М. : Восточная литература, 2006. - Т. 2. - 587 с.
26. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. - Київ-Львів : Олір, 1996. - 288 с.
27. Миллер А. Ф. Турция: актуальные проблемы новой и новейшей истории / А. Ф. Миллер. - М. : Наука, 1983. - 219 с.
28. Мустафаев Ш. М. Некоторые вопросы аграрных отношений в доосманской восточной Анатолии / Ш. М. Мустафаев // Османская империя: Государственная власть и социально-политическая структура : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. - С. 5-39.
29. Мустафчиева В. П. Османска социально-икономическа история / В. П. Мустафчиева. - София : Издателска куца "Петър Берон", 1990. - 402 с.
30. Новичев А. Д. История Турции / А. Д. Новичев. - Л. : Издательство Ленинградского университета, 1963. - 314 с.
31. Орешкова С. Ф. Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества / С. Ф. Орешкова // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1986. - 190 с.
32. Радушев Е. Р. Место вооруженных сил в структуре османской феодальной системы на Балканах / Е. Р. Радушев // Османская империя: Государственная власть и социально-политическая структура : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. - С. 97-115.
33. Твертинова А. С. Социальные идеи в турецких дидактических политико-экономических трактатах XVI-XVII вв. / А. С. Твертинова. - М. : Издательство восточной литературы, 1960. - 50 с.
34. Хитцель Ф. Османская империя / Ф. Хитцель. - М. : Вече, 2006. - 384 с.
35. Шамсутдинов А. М. Проблемы становления османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. / А. М. Шамсутдинов // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы : сб. статей. - М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1986. - 190 с.
36. Шеремет В. И. Становление Османской империи (XIII-XVI вв.) / В. И. Шеремет // Новая и новейшая история. - 2001. - № 1. - С. 45-65.

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.

III. Інтернет-видання

37. Вооруженные силы Османской империи в XV-XVII вв. [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.tochka.gerodot.ru.
38. Гомюрджинский Кочибей. Рисале [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.thietmar.narod.ru.
39. Джамии-т-тэварих // Известия Таврической ученой комиссии. - 1889. - Т. 8 [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.vostlit.info.
40. Османська імперія [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.uk.wikipedia.org.
41. Османская империя в XV-XVII вв. [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.vernad.ru.
42. Османская империя. Упадок [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.world-history.ru.

43. Салимзянова Ф. А. Лютфи-паша и его трактат "Асаф-наме" / Ф. А. Салимзянова // Письменные памятники Востока. - М., 1981 [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.thietmar.narod.ru.

44. Турецкая кавалерия [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.fieldofbattle.ru.

45. Новые документы о сипахийском землевладении в Османской империи в кон. XVI в. ; [пер. Б. Цветкова] // Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы. - 1964. - Т. 1 [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.thietmar.narod.ru.

46. Терминологический комментарий [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.vostlit.info.

A. Zhyvachivskyj

ORIGIN AND CONSOLIDATION OF FIEF-HOLDING TIMAR SYSTEM IN THE OTTOMAN STATE

On the basis of Ottoman written origins and literature of this problem the author presents the review and analysis of the genesis, origin and consolidation of fief-holding timar system in the Ottoman State. Timar system gave the opportunity to keep the numerous army with poor financial resources and undeveloped fiscal system, gave opportunity taxation all producers and to collect all taxes. This system is osman institution, which was introduced in the beginning of growth might Ottoman State, played a very important, fundamental role in the history of existence of this state formation, promoted of prosperity. Crisis of timar system caused for decline of might of the state.

Key words: timar, timariot (timar holder), sipahi, fief, ikta, reayya, mulk, beylik, ziamet, akce, has.

© А. Живачівський

Надійшла до редакції 06.04.2010

ББК ТЗ (4УКР)5-1

ГЕРАЛЬДИЧНІ ТРАДИЦІЇ МІСТ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ТА СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТОПОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.)

ІННА ПЕТРОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних дисциплін
Донецького університету економіки та права

У статті аналізуються інформаційні можливості топографічних описів щодо формування геральдичних традицій міст Лівобережної та Слобідської України, визначено репрезентативність та достовірність описової інформації. Автором розглянуто процес поширення магдебурзького права на міста Лівобережної України за часів правління польських королів. Досліджено процес затвердження гербів за часів правління Катерини II.

Ключові слова: топографічні описи, намісництво, герб, геральдика, Лівобережна Україна, Слобідська Україна.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини XVIII ст., царський уряд Російської імперії проводить жорстку політику, спрямовану на приведення у відповідність до загальнодержавних традицій особли-

востей адміністративно-територіального устрою й системи судочинства України. У 1764 р. було остаточно ліквідовано інститут гетьманства та відновлено діяльність Малоросійської колегії на чолі з генерал-губер-

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.